

KALKINMA SORUNSA LI BA ĞLAMINDA CUMHURİYET'İN KURULUŞUNDAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'NİN ENERJİ VE ÇEVRE POLİTİKALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Damla ÖZEKAN*

Öz

Türkiye'nin kalkınma süreci Cumhuriyet'in ilanından günümüze kadar oldukça dinamik bir evrim geçirmiştir. Bu sürecin önemli bir bileşenini de enerji ve çevre politikaları oluşturmaktadır. Enerji, modern toplumların temel ihtiyaçlarından birini karşılarken, çevre politikaları ise doğal kaynakların sürdürülebilir şekilde kullanılmasını ve çevrenin korunmasını hedeflemektedir. Türkiye, kalkınma hedefleri ile enerji arzı ve çevrenin korunması arasında hassas bir denge kurmaya çalışırken, bu dengeyi sağlamak adına çeşitli süreçlerden geçmiştir. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren Türkiye, sanayileşme ve modernleşme süreçlerini hızlandırmak amacıyla enerji kaynaklarına olan talebini arttırmıştır. Enerji arzının artan talebi karşılayamaması sonucu dışa bağımlılık artmış, ülkede özellikle fosil enerji kaynaklarının ithalatına dayalı bir yapı meydana gelmiştir. Bu çalışmada öncelikle geleneksel ve modern kalkınma teorileri ortaya konularak, enerji ve çevre politikalarında geleneksel kalkınma anlayışından modern kalkınma anlayışına dönüşüm süreci açıklanmaya çalışılmış, daha sonra bu süreçler kapsamında son yüzyılda Türkiye'nin kalkınma sorunsalı ve bu sorunsal bağlamında ülkenin enerji ve çevre politikaları literatür taraması yöntemi yoluyla incelenmiştir. Bu çalışma, Cumhuriyet'in yüzüncü yılında Türkiye'nin geçmişten günümüze enerji ve çevre politikalarındaki değişimi anlamak ve gelecekteki stratejileri şekillendirmek adına önemli bir perspektif sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, Sürdürülebilir Kalkınma, Enerji Politikaları, Çevre Politikaları, Türkiye.

AN ASSESSMENT OF TÜRKİYE'S ENERGY AND ENVIRONMENTAL POLICIES SINCE THE FOUNDATION OF THE REPUBLIC IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT ISSUE

Abstract

Türkiye's development trajectory has undergone a highly dynamic evolution from the proclamation of the Republic. One significant component of this process is constituted by energy and environmental policies. While energy caters a fundamental need of modern societies, environmental policies aspire to ensure the sustainable

* Dr. Öğr. Üyesi, Yeditepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, E-Ticaret ve Yönetimi Bölümü, damla.ozekan@yeditepe.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9952-129X>

utilization of natural resources and the preservation of the environment. Striving to strike a delicate balance between development goals, energy supply and environmental conservation, Türkiye has traversed diverse phases in its pursuit of equilibrium. Since the inception of the Republic, Türkiye has escalated its demand for energy resources with the intention of expediting industrialization and modernization. The escalating demand for energy supply, unable to meet the requirements, resulted in an increased dependence on external sources giving rise to a structure reliant on the import of energy resources, particularly fossil fuels. In this study, traditional and modern developmental theories are initially presented, elucidating the transformation from a conventional developmental approach to a contemporary one in energy and environmental policies. Subsequently, within the context of these processes, Türkiye's developmental predicament in the past century and the country's energy and environmental policies within the ambit of this predicament are investigated through the literature review methodology. This study provides a vital perspective to comprehend Türkiye's transition in energy and environmental policies from the past to the present, thereby shaping prospective strategies, as the centenary of the Republic approaches.

Keywords: *Development, Sustainable Development, Energy Policies, Environmental Policies, Türkiye.*

Giriş

Kalkınma sorunsalı, dünya genelinde ekonomik büyüme, sosyal refah ve çevresel sürdürülebilirlik gibi temel hedefleri dengelemeyi amaçlayan karmaşık ve çok boyutlu bir yaklaşımı ifade etmektedir. Bu bağlamda, enerji ve çevre politikaları, ulusların kalkınma hedeflerini gerçekleştirirken aynı zamanda enerji arz güvenliği sağlama, çevre kirliliği ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı gibi sorunları ele almayı amaçlayan kritik stratejileri içerir. Enerji, modern toplumların işleyişi için hayati önem taşırken, çevrenin korunması ise gezegenimizin sürdürülebilirliği açısından kritik bir öneme sahiptir. Dolayısıyla, enerji ve çevre politikalarının birbirleriyle etkileşimi ve dengelemesi, kalkınmanın başarılı bir şekilde yönetilmesi için hayati bir rol oynamaktadır.

Enerji politikaları, enerji üretimi, dağıtımı ve tüketimini şekillendiren stratejiler olarak tanımlanabilir. Ancak, enerji üretimi ve kullanımı çevresel etkileri nedeniyle sadece ekonomik hedeflere değil, aynı zamanda çevresel sürdürülebilirliğe de uygun olmalıdır. Hızlı nüfus artışı ve fosil yakıtların aşırı kullanımı sonucu sera gazı emisyonlarındaki artışın atmosfer yapısında meydana getirdiği değişimden kaynaklanan ısı artışı ve hava kirliliği gibi çevresel sorunlara yol açmış, bu da iklim değişikliği gibi küresel meselelerin artmasına neden olmuştur.

Çevre politikaları ise, çevrenin korunması, sürdürülebilirliği ve doğal kaynakların etkili bir şekilde yönetilmesi amacıyla belirlenen stratejileri içermektedir. Sanayileşme ve teknolojik ilerlemeye paralel olarak çevre kirliliği ve doğal kaynak tükenmesi gibi sorunlar artmıştır. Ormanların tahrip

edilmesi, su kaynaklarının kirletilmesi, biyoçeşitlilik kaybı ve plastik atıkların denizlerde birikmesi gibi sorunlar, çevre politikalarının zorunlu bir parçası haline gelmiştir.

Bu noktada, enerji ve çevre politikalarının kalkınma hedefleriyle uyumlu bir şekilde tasarlanması ve uygulanması gerekmektedir. Ekonomik büyüme ve sosyal refah hedefleri ile çevre koruma arasındaki denge, sürdürülebilir kalkınmanın temel taşlarından biridir. Bu dengeyi sağlamak, sadece ulusal düzeyde değil, aynı zamanda uluslararası işbirliği ve taahhütlerle de ilişkilidir. Enerji ve çevre politikalarının birbirleriyle entegre bir şekilde tasarlanması, enerji arz güvenliğini sağlarken çevresel sürdürülebilirliği korumayı amaçlayan bütünsel bir yaklaşımı gerektirir.

İktisat literatüründe, resmi olarak kalkınma kavramı İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın yeniden yapılandırılması bağlamında ele alınmıştır. 1970'lerden günümüze gelindiğinde ise, küreselleşme, çevre ve insan kavramlarının iktisadi düşünceye entegre edilmesi, kalkınma felsefesinin daha ileri boyutlara taşınmasına neden olmuştur. Bu süreçte, Neo-klasik ekonomi okulu tarafından desteklenen küreselleşme, ekolojik iktisat çerçevesinde sürdürülebilir kalkınma ve temel ihtiyaçlar paradigması gibi kavramların ortaya çıkışına tanıklık edilmiştir.

Türkiye'de Osmanlı İmparatorluğu'ndan başlayan modernleşme çabaları ve Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren devam eden sanayileşme çabaları, 1960'lı yılların başında kurumsal bir yapıya dönüşmüş ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. DPT'nin kurulmasıyla birlikte, 1963 yılında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulamaya konmuştur. Günümüzde ise On Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile ülkemizin kalkınma süreci devam etmektedir.

Bu makale, betimsel yöntemle kalkınma sorunsalı bağlamında enerji ve çevre politikalarının önemini araştırarak, Türkiye'nin bu alandaki stratejilerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Türkiye'nin enerji ihtiyaçlarının arttığı bir dönemde, enerji arz güvenliği ve çevre koruma hedefleri arasındaki dengeyi sağlamak için gösterdiği çabalar Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze ele alınmaktadır.

Makale üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde geleneksel kalkınma teorileri ve modern kalkınma teorileri açıklanmış ve geleneksel kalkınmadan modern kalkınmaya doğru dönüşümün nedenleri ortaya konmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde enerji ve çevre sorunsalında çevre öncelikli politikalar ve kalkınma öncelikli politikalar arasında karşılaştırma yapılarak iki yaklaşım arasındaki farklar araştırılmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise ilk iki bölümdeki bilgilerin ışığında, kalkınma sorunsalı bağlamında Türkiye'nin enerji ve çevre politikaları Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kalkınma planları da dahil edilerek incelenmiştir.

Çalışma, Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze yalnızca Türkiye'nin enerji ve çevre politikalarını kalkınma kapsamında incelemeyi hedeflemiş olup, ülkenin enerji üretim ve tüketim miktarları, yenilenemez ve yenilenebilir

kaynakların mevcut durumu, ülkenin küresel enerji ticaretindeki rolü gibi konular kapsam dışı bırakılmıştır. Bu konular, önemli ve incelenmeye değer olmaları bakımından gelecekte başka araştırmalara konu olması açısından araştırmacılara yol gösterebilir.

1. GELENEKSEL VE MODERN KALKINMA TEORİLERİ

Kalkınma kavramı; toplumların gelişim sürecinde, her dönemin içinde bulunduğu şartlara bağlı olarak farklı tanımlar çerçevesinde açıklanmıştır. Bu kavram, ekonomi bilimindeki yerini İkinci Dünya Savaşı sonrasında almıştır. 1940'ların sonlarından 1970'lerin başına kadar geçen süre içinde kalkınma ile ekonomik büyüme eşanlamlı kavramlar olarak düşünülmüştür. Oysa kalkınma, ekonomik büyüme kavramında ifade edildiği gibi sadece üretim ve milli gelirdeki artış anlamına gelmeyip, bunların yanı sıra üretim faktörlerinin kullanımında etkinlik, gelirin adil dağılımı, teknolojik gelişme, eğitim düzeyi gibi ekonomik ve sosyo-kültürel kavramları da içermektedir. Bu bağlamda çalışmada geleneksel teoriler içinde; klasik ve neo-klasik iktisatçıların teorileri incelenmiş, modern kalkınma teorileri içinde ise sürdürülebilir kalkınma ele alınmıştır. Geleneksel kalkınma teorileriyle modern kalkınma teorileri arasındaki temel fark; klasik ve neo-klasik iktisatçıların doğayı ve doğal kaynakları sadece bir üretim faktörü olarak görüp çevresel unsurlara fazla yer vermezken, modern kalkınma teorisyenlerinin ekonomik büyüme ve kalkınma gerçekleştirilirken doğal kaynakların korunması gerektiğini savunmalarıdır.

1.1. Geleneksel Kalkınma Teorileri

Kalkınma kavramı klasik iktisatçılarda daha çok büyüme üzerinden algılanarak üretim ve milli gelirin artırılmasına yönelik olarak açıklanmakta ve devletin bu kalkınma sürecinde aktif bir rolü bulunmamaktadır. Klasik iktisatçıların öncüsü olarak kabul edilen Adam Smith servetin gerçek kaynağı olarak emeği en üst sıraya koymuş, emek olmaksızın doğal kaynakların faydasız olacağını ileri sürmüştür.

Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma süreçlerinde önemli bir engel olarak görülen nüfus artışına ilk vurguyu yapan iktisatçı, Thomas Robert Malthus'tur. Malthus, nüfus artışının mevcut kaynakları sınırlayabileceğini 1800'lerin başında dile getirmiştir. Malthus'a göre nüfus, herhangi bir kısıtlama olmaksızın geometrik olarak artarken, gıda üretimi ise aritmetik bir şekilde artış göstermektedir (Malthus, 1798). Bu nedenle nüfus artışı kontrol edilmediği sürece, kaynaklar ile ihtiyaçlar arasındaki denge bozulacaktır (Adaçay ve İslatince, 2009, s. 58). Ancak Malthus, bu teorisinde üretimi artırabilecek olan teknolojik ilerlemeyi göz ardı etmiştir (Parasız, 2005, s. 7).

David Ricardo, Malthus'un nüfus teorisini kabul etmekle birlikte, özellikle kapitalistlerin ve toprak sahiplerinin rolü konusunda Malthus'tan ayrılmaktadır. Ricardo, kapitalist sistemin temel dinamiğinin sermaye

sahipleri etrafında döndüğünü düşünmektedir. Ricardo'ya göre, toplumsal gelir, rant, kâr ve ücret olarak toprak sahipleri, girişimciler ve işçiler arasında dağıtılır ve ekonomik sorunlar temelde bu gelir dağılımının yasalarını anlamakla ilgilidir. Ricardo, uzun vadede kâr oranlarının giderek azalacağını ve ekonominin durgunluğa gireceğini öne sürmektedir. Ücretler nüfus artışı nedeniyle daima asgari düzeyde kalacaktır. Aynı şekilde, toprak sahiplerinin rantlarının artması kâr oranlarında düşüşe yol açacaktır. Sonuç olarak, büyüme önündeki engeller, nüfus artışının yasaları ve tarımda azalan verimler kanunu tarafından oluşturulur. Nüfus arttıkça, giderek daha düşük verimli araziler kullanılmaya başlanır, bu durum da böyle arazilerde üretimi daha zor ve maliyetli hale getirir ve gıda üretim maliyetlerini artırır (Ricardo, 1810-1823). Bu tür bir senaryoda, Ricardo, sürdürülebilir büyümenin sanayiden ziyade tarım alanında üretimi artırmaya dayandığını savunmaktadır. Bu, endüstriyel işçiler arasında tüketim harcamalarının en büyük payının gıdaya ait olmasından kaynaklanmaktadır. Gıda üretim maliyetinin düşürülmesi, buna karşılık ücretlerin düşmesine, kârların artmasına, daha fazla sermaye birikimine ve endüstriyel genişlemeye yol açar (Todaro ve Smith, 2009, s. 73).

Klasik ekonomistlerden biri olan John Maynard Keynes, kalkınma açısından literatüre doğrudan bir katkıda bulunmamış ve kendisini takip eden ekonomistlerle birlikte kamu harcamalarını, kısa dönemdeki dengesizlikleri gidermek ve milli geliri artırmak için bir araç olarak görmüşlerdir. Bu durum da daha sonra kalkınma ekonomistlerinin devlete kalkınma sürecinde önemli bir rol vermesini etkilemiştir. Keynes özellikle gelişmiş ülkelerin kısa dönem denge sorunlarıyla ilgilenmiş ve geliştirmekte olan ülkeler için özgün bir politika önermemiştir.

Sonuç olarak Adam Smith, David Ricardo ve John Maynard Keynes gibi klasik ekonomistlerin, doğayı ve doğal kaynakları sadece üretime katılan bir üretim faktörü olarak gördükleri ve kalkınma (büyüme) teorilerinde çevre konularına yer vermedikleri görülmektedir. Thomas Robert Malthus burada bir istisna olarak değerlendirilebilir. Her ne kadar çalışmaları tartışılmış olsa da Malthus, nüfus artışının doğal kaynaklar, gıda ve çevreyle ilgili negatif etkilerini ortaya atan ilk iktisatçı olarak literatürde yerini almıştır (Hardaway, 1997).

Ekonomik kalkınmayla ilgili İkinci Dünya Savaşı sonrası literatürü ise dört temel düşünce üzerine kurulmuştur: i) Büyümenin Doğrusal Evreleri Modeli, ii) Yapısal Dönüşüm Teorileri iii) Uluslararası Bağımlılık Devrimi, iv) Neo-Klasik Karşı Devrimi (Todaro ve Smith, 2009, s. 109).

Walt Whitman Rostow'un Büyüme Aşamaları Teorisi, Büyümenin Doğrusal Evreleri Modeli için önemli bir örnek olarak sayılabilir. Bu teoriye göre her toplumun, az gelişmişlikten gelişmişliğe geçiş sürecinde; Geleneksel Toplum, Kalkış İçin Ön Koşullar, Kalkış Aşaması (Sürdürülebilir Büyümeye Geçiş Aşaması), Olgunluk Aşaması ve Yığın Tüketim Çağı olmak üzere, geçmesi gereken beş aşama bulunmaktadır (Rostow, 1959). Yapısal Dönüşüm Teorileri ise, az gelişmiş ülkelerin ulusal ekonomik yapılarını tarım

aşamasından sanayileşme aşamasına yönelmesi üzerine odaklanmaktadır. Daha farklı bir ifadeyle, az gelişmiş ülkelerde toplumların daha yüksek ekonomik ve sosyal düzeye erişmeleri için sanayileşmeleri gerektiği üzerinde durmaktadır (Todaro ve Smith, 2009, s. 121). 1970'li yıllarda büyüme evreleri ve yapısal dönüşüm teorilerinin ilgi kaybetmesi sonucunda özellikle gelişmekte olan ülkelerin entelektüel kesimleri arasında uluslararası bağımlılık teorileri giderek daha fazla destek görmeye başlamıştır.

Uluslararası bağımlılık teorileri, gelişmekte olan ülkelerin hem ulusal hem de uluslararası düzeyde kurumsal, siyasal ve ekonomik normlar tarafından çevrelenmiş olduğunu ve zengin ülkelerle bir bağımlılık ve üstünlük ilişkisi içerisinde olduğunu vurgulamaktadır (Singer, 1970). Uluslararası bağımlılık teorisi, az gelişmişliği, büyüme aşamaları ve yapısal dönüşüm teorilerinde olduğu gibi içsel nedenler yerine yetersiz tasarruf-yatırım veya eğitim ve beceri eksikliği gibi "dışsal" faktörlere bağlamıştır.

1980'li yıllarda Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, İngiltere ve Batı Almanya gibi ülkelerdeki muhafazakâr yönetimlerin siyasal üstünlüğü, ekonomi teorisine ve politikalarına Neo-Klasik Karşı Devrim Hareketi'ni getirmiştir. Neo-klasik karşı devrim, temelde az gelişmişlik durumunu sağlıksız kaynak dağılımına dayalı yanlış fiyat politikalarından ve gelişmekte olan ülkelere aşırı devlet müdahalesinden kaynaklanan sorunlar olarak ele almaktadır (Todaro ve Smith, 2009, s. 126). Karşı devrim okulunun önde gelen isimleri arasında yer alan Jagdish Bhagwati, Harry Johnson, Ian Little, Lord Peter Bauer, Deepak Lal, Bela Balassa ve Anne Krueger ekonomik büyümeyi yavaşlatan etkenin aşırı devlet müdahalesi olduğu görüşünü savunmuşlardır. Neo-klasik karşı devrim kuramcıları, üçüncü dünya ülkelerinin az gelişmişliğinin özellikle devletin ekonomik faaliyetler üzerindeki yoğun kontrolünden ve teşviklerin yetersizliğinden kaynaklandığına dikkat çekmişlerdir (Todaro ve Smith, 2009, s. 127).

Klasik ve neo-klasik iktisatçıların büyüme ve kalkınma teorileri incelendiğinde, bu teorilerin üretim, milli gelir ve nüfus artışı gibi hususlarla ilgilendiği, az gelişmişliğin kökenlerini sorguladığı ve tüm bu evrilmelerin içinde devletin rolünü anlamaya çalıştıkları gözlemlenmektedir. Bu teoriler, genel anlamda çevresel unsurlara az yer vermesine rağmen, İkinci Dünya Savaşı öncesinde bazı ekonomistlerin büyüme odaklı teorilerinde nüfus ve çevreyle ilgili önermelerinin de yer aldığı görülmektedir.

Ekonomi tarihi içerisinde, kapitalist yapıdaki hızlı teknolojik gelişmenin beraberinde getirebileceği çevresel sorunları ilk defa gündeme getiren isim, neo-klasik iktisatçı William Stanley Jevons'tur. Jevons, "Ticari Krizler ve Güneş Lekeleri I ve II" adlı eserlerinde (1909a; 1909b), krizleri ve güneş lekelerini inceleyerek bu iki olgu arasında bir bağlantı kurma gayretine girmiştir. Jevons'a göre, güneş ışınlarının arttığı yıllarda, önceki yıllara göre daha fazla yağış alınmakta ve tarımsal üretim artmaktadır. Jevons'un "Jevons Paradoksu" olarak anılan bu görüşü, hızlı teknolojik ilerlemenin yol açabileceği çevresel sorunlara dikkat çeken bir yaklaşım olarak kabul edilir.

Bu yaklaşım, günümüzde sürdürülebilir kalkınma anlayışının temelini atmıştır (Adaçay ve İslatince, 2009, s. 168).

1.2. Modern Kalkınma Teorileri

Geleneksel kalkınma modellerinin sadece ekonomik büyüme, kişi başı gelirlerin arttırılması, toplumların refah seviyesinin yükseltilmesine odaklanması, 1970'li yıllardan itibaren toplumsal gelişimin çevre, doğa ve gelecek nesillerin de ihtiyaçlarını kapsamaması gerektiği görüşünün daha fazla ifade edilmeye başlanmasıyla birlikte, bu modele olan eleştiriler artmıştır. (Acar, 2002, s. 120). Sanayi Devrimi sonrasında artan çevre sorunları, geleneksel kalkınma yaklaşımlarına, çevresel endişelerin de dâhil edilmesi gerekliliği düşüncesini beraberinde getirmiştir. Gezegenin mevcut kaynaklarının gelecekte yetersiz kalabileceği konusundaki tartışmalar bir dizi bilimsel araştırma ile de desteklenmiştir. Sorunun ele alınması için atılan olumlu adımlardan en önemlisi, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımıdır (Karabıçak ve Özdemir, 2015).

Ekonomik ve doğal çevre arasındaki karşılıklı bağımlılığın kalkınma politikalarında dikkate alınması gerektiği hususu, ilk kez Roma Kulübü'nün "Büyümenin Sınırları" başlıklı raporunda, 1972 yılında, ayrıntılı bir şekilde vurgulanmıştır (Meadows vd., 1990, s. 218). Aynı yıl içerisinde gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı da ekoloji ile kalkınma arasındaki dengeyi öne çıkaran "eko kalkınma" politikasının çerçevesini çizmiş ve sürdürülebilir kalkınmanın iki temel unsuru olan "insan merkezlilik" ve "gelecek nesillerin kaynaklarının korunması" kavramlarını gündeme getirmiştir (İşgüden, 1995, s. 52).

Sürdürülebilirlik kavramı, ilk defa 1977'de Dennis Pirages'in "Sürdürülebilir Toplum" kitabıyla literatüre girmiştir. Bunun ardından, 1978 yılında Denis Hayes'in "Sürdürülebilir Topluma Doğru İlk Adımlar - Onarımlar, Yeniden Kullanım, Geri Kazanımlar" adlı eseri yayımlanmıştır (Uğurlu, 2009, s. 29). Sürdürülebilir kalkınma kavramı; resmi anlamda ilk kez 1980 yılında Uluslararası Doğanın Korunması Birliği (International Union for Conservation of Nature - IUCN) tarafından UNEP için hazırlanan "Dünya Koruma Stratejisi" belgesinde, "doğal kaynakları gelecek nesiller için muhafaza etmek" şeklinde ifade edilmiştir (WCS, 1980). Bu tanımın çevre hareketinin merkezi hâline gelmesi ise BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından 1987 yılında yayımlanan "Ortak Geleceğimiz" raporuyla (Brundtland Raporu) gerçekleşmiştir (WCED, 1987).

Sürdürülebilir kalkınmanın tanımını birçok şekilde yapmak mümkündür. En dar anlamıyla sürdürülebilir kalkınma, bugünün ihtiyaçlarının, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını yerine getirme olanağını engellemeyecek şekilde karşılanmasına yönelik kalkınma politikaları geliştirmektir (UNDP, 2002). Daha geniş bir perspektiften bakıldığında, sürdürülebilir kalkınma; ekonomik büyümeyi ekolojik denge ile entegre eden, doğal kaynakların etkin kullanımını ve çevresel kaliteyi temin eden,

günümüzün ihtiyaçlarını karşılarken gelecek kuşakların ihtiyaçlarını tehlikeye atmayan bir modeldir. Bu tariften yola çıkarak, sürdürülebilir kalkınmanın hem nesiller arası hem de uluslararası refahın adil bir biçimde dağıtılması perspektifini içerdiği belirtilebilir.

Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı çerçevesinde; sosyal ve ekonomik politikalar, doğal kaynakların yönetimi, çevrenin korunması ve gelecek nesillerin gereksinimleri olmak üzere, dört temel alan bir arada ele alınmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma kavramının içeriğini oluşturan dönüşüm süreci aşağıdaki temel unsurlardan oluşmaktadır (WCED, 1987):

- Yoksulluk ve eşitsizliğin baskın olduğu bir dünyanın, ekolojik ve diğer krizlere karşı her zaman savunmasız olacağı öngörüsünden yola çıkarak, sürdürülebilir kalkınma, tüm bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılamanın ve herkesin daha iyi bir yaşam şansı yakalamasının bir gereklilik olduğunu vurgular.

- Özellikle az gelişmiş ülkelerde, temel ihtiyaçların karşılanabilmesi ekonomik büyümeyi gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma, insanların temel ihtiyaçlarının, üretim kapasitesinin artırılması ve insanlara eşit fırsatlar sunularak sürekli bir şekilde karşılanmasını gerektirir.

- Temel ihtiyaçların ötesinde, yaşam standartlarının sürdürülebilirliği ise, uzun vadeli bir sürdürülebilir tüketim anlayışını gerektirmektedir. Bu bağlamda ekolojik sınırları aşan tüketim toplumu anlayışının terk edilmesi gerekmektedir.

- Nüfus değişimine ilişkin olarak, ekosistem üretim potansiyeli ile uyumlu bir şekilde hareket edilmesi ve sistem taşıma kapasitesinin gözetilmesi önem arz etmektedir.

- Sürdürülebilir kalkınma, temel ekolojik dengenin ve yaşam destek sistemlerinin korunmasını, bu bağlamda ekosistemlerden ve türlerden sürdürülebilir bir biçimde faydalanılmasını gerektirmektedir.

- Teknoloji, günümüzde doğal kaynaklar üzerindeki baskının azaltılmasına yönelik olarak yönlendirilmelidir. Bu doğrultuda, yenilenebilir kaynakların kullanımı ve yenilenemez kaynakların geri dönüşüm imkânlarını oluşturan teknolojik değişikliklerin yapılması gerekmektedir.

- Toplumların ortak çıkarlarını temel alan eylemlerin gerçekleştirilmesi için halkın, karar alma süreçlerine etkili bir şekilde katılımının sağlanması gerekmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma teriminin teknik bir terim olarak geniş çapta kullanılabilir hale gelmesi, Brundtland Raporu'nun kabul edilmesi ile başlamıştır. Bu raporda, sürdürülebilir kalkınmanın temelini oluşturan konu üzerinde, bağlı organlar ve üye devletlerin aktif olması gerektiği vurgulanmıştır. Raporda, sürdürülebilir kalkınma terimi sadece bir tanım olarak değil, aynı zamanda içerdiği anlam, hedefler ve alınması gereken tedbirler açısından ele alınmıştır (Ertürk, 2009, s. 395).

Sürdürülebilir kalkınmanın bir ulus tarafından gerçekleştirilmesi için çeşitli sosyo-ekonomik ve kurumsal yapı değişikliklerini hedeflemesi gerektiği vurgulanmaktadır. (WCED, 1987, s. 65):

Ekonomik Sistem: Ekolojik kaynak temelini koruyarak büyümeyi sağlayan bir üretim sisteminin yanı sıra, kendi sürdürülebilirliğini koruyan bir ekonomik yapı oluşturulmalıdır.

Sosyal Sistem: Toplumsal gelişmeden kaynaklanan uyumsuzlukları kendi iç dinamikleri ile çözebilecek bir yapı oluşturulmalıdır, böylece olası gerilimlerin önüne geçilebilir.

Siyasal Sistem: Vatandaşların karar süreçlerine etkin bir şekilde katılımını sağlayan bir yapıya sahip olmalıdır.

Teknolojik Sistem: Mevcut problemlere inovatif çözümler üretebilen ve insanın doğal çevreyle uyumunu sağlayan yapıda olmalıdır.

Yönetim Sistemi: Alınan kararlardan kaynaklanan aksaklıklarla esnek bir şekilde başa çıkabilen ve hataları otomatik olarak düzeltebilen bir yapıya sahip olmalıdır.

Ekonomik gelişmişliğin önemli belirtilerinden biri enerji tüketimidir. Enerji, ekonomik kalkınmayı tetikleyen önemli unsurlardan biridir. 1987 yılında WCED tarafından yayınlanan "Ortak Geleceğimiz" Raporu'nda detaylı bir şekilde ele alınan sürdürülebilirlik kavramı, enerji alanında da etkisini göstermiştir. Bu rapor, sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek için gereken dört temel koşulu belirlemiştir: (i) Enerji arzının, insan ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde -özellikle gelişmekte olan ülkelerde kişi başına gelir artışı en az %3 olacak şekilde- artmasını sağlamak. (ii) Enerji verimliliği ve tasarrufu için önlemler alarak, enerji kaynaklarının kaybını en aza indirmek. (iii) Enerji kaynaklarının taşıdığı güvenlik risklerini ve bunların sonuçlarını bilerek toplum sağlığını korumak. (iv) Biyosferi korumak ve yerel kirliliği önlemek (WCED, 1987, s. 214).

Sürdürülebilir kalkınma kavramının uluslararası arenada kabul görmesi ve politika oluşturma süreçlerinde bu ilkeye uygun hareket edilmesine rağmen, günümüzde bu kavramın sorgulandığı ve var olan kapitalist sistemin bir parçası haline getirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu eğilimlere yönelik en büyük direniş, bu işleyişten zarar göreceğine inanan ve çevresel kaynakları en yoğun tüketen kesimlerden gelmektedir (Uğurlu, 2009, s. 33). Dünya genelinde hâlâ ekonomik maliyetler ve insan sağlığına, ulusal güvenliğe ve çevreye yönelik tehditlere rağmen, ülkelerin büyük bir bölümü kirlenici ve yüksek karbon emisyonlu fosil yakıtlara bağımlı bir durumda bulunmaktadır. Türkiye de büyük ölçüde bu ülkelerden biridir.

2. ENERJİ VE ÇEVRE SORUNSALINDA ÇEVRE ÖNCELİKLİ POLİTİKALAR MI, KALKINMA ÖNCELİKLİ POLİTİKALAR MI?

Geleneksel kalkınma anlayışından modern kalkınma anlayışına geçiş sürecine bakıldığında, özellikle 18. yüzyıldan sonra ekonomik büyümenin

tartışmalı bir konu haline geldiği görülmektedir. Büyüme karşıtları, nüfus artışının üretim talebini arttırdığını ve bunun çevreye zarar verdiğini savunurken, büyüme destekçileri ise teknolojik ilerlemeler sayesinde çevresel tahribatın düzeltilebileceği ve ekonomik büyümenin kaçınılmaz olduğu düşüncesine vurgu yapmışlardır. Bu bağlamda, bu bölümde bu iki yaklaşım; çevreye öncelik veren politikalar ve kalkınmaya öncelik veren politikalar olarak ele alınıp incelenecektir.

2.1. Enerji ve Çevre Sorunsalında Çevre Öncelikli Politikalar

Geleneksel veya klasik olarak da adlandırılan çevre öncelikli politika yaklaşımı, var olan kapitalist ve ekonomik büyüme sürecinin çevre problemlerine neden olduğunu ileri sürmektedir. Doğal kaynaklara dayalı girdilerin ağırlıklı olarak kullanıldığı üretim süreci, hem artan üretimi hem de artan çevresel kaynak tüketimini beraberinde getirmekte; bunun yanı sıra üretim sonucu ortaya çıkan sera gazı emisyonları da çevre üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bu olumsuz etkiler, "sosyal maliyet" olarak adlandırılmaktadır (Baker vd., 1997, s. 33). Bu nedenle, toplam üretim maliyetlerini hesaplarken özel maliyetlerin yanı sıra sosyal maliyetler de dikkate alınmalıdır. Çevreyi önceleyen politikalar, üretim sürecinin hem girdilerini hem de çıktılarını göz önünde bulundurarak sosyal maliyet kavramını ortaya koymuştur. Bu çerçevede, teknolojik gelişmenin üretim girdilerinde doğal kaynak kullanımını azaltmaya yardımcı olduğunu ancak bununla birlikte teknolojik gelişmenin de; teknolojik atıklar, nükleer sızıntı gibi yeni çevresel riskler meydana getirdiğini, çıktı aşamasında ise emisyonlar nedeniyle çevrenin zarar görmeye devam ettiğini göstermektedir.

Geleneksel çevre ve enerji anlayışının "sıfır toplamlı oyun kuralı"¹ bağlamında çevre politikaları ve ekonomik kalkınma arasındaki karşıtlık, kapitalist sistemin öne sürdüğü yaklaşımlara itirazlar getirmektedir. Sosyal maliyetlerin toplam maliyet hesaplamalarına dahil edilmemesi, sadece şirketlerin kârlarını maksimize ederken toplumsal çıkarları ihmal edecek, böylelikle piyasa mekanizmasının etkinliği azalacaktır. Piyasa mekanizmasının sosyal maliyetleri hesaplamak ve bunları üretim süreçlerine entegre etmek için yeterli araçlara sahip olmaması nedeniyle, ilk dönem çevre politikalarının uygulanmasında devlet müdahalesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, geleneksel enerji ve çevre politikalarının yönetimi, özellikle çevre koruma ve ekonomik büyüme arasındaki ikilemin çözümünde devlete etkin bir rol tanımayı gerektirmektedir (Baker vd., 1997, s. 35).

"Ekonomik kalkınma" teriminin henüz kullanılmadığı ve "büyüme" olarak adlandırıldığı dönemlerde, Thomas Robert Malthus'un nüfus artışının dolaylı bir şekilde çevresel bozulmaya yol açabileceğini ve bu nedenle büyümenin kontrol edilmesi gerektiğini öne sürerek çevreyi öne çıkaran

¹ Bir oyun ya da ekonomik sistemde bir katılımcının kazanç ya da kayıplarının diğer katılımcıların kazanç ve kayıplarıyla dengelendiği durumdur.

politikaların öncülerinden biri olduğu belirtilmiştir. Aynı şekilde, geleneksel enerji-çevre politikaları ve "çevre koruma uğruna ekonomik büyümeden feragat etme" mantığını sorgulayan sıfır toplamlı oyun kuralının örneği olarak Roma Kulübü de ele alınmıştır. Roma Kulübü, 1968 yılında İtalyan Aurelio Peccei liderliğinde ekonomistler, doğa bilimciler, matematikçiler, iş insanları, eğitimciler gibi farklı meslek gruplarından otuz kişi tarafından politik olmayan uluslararası bir oluşum olarak kurulmuştur. Kuruluşunun ardından dört yıl sonra, 1972 yılında Dennis Meadows önderliğinde Massachusetts Institute of Technology (MIT) araştırmacılarından oluşan bir grup, dünya nüfusundaki hızlı artışın ve sınırlı kaynaklar üzerindeki etkilerinin modellenmesi amacıyla "Büyümenin Sınırları" adlı çalışmayı başlatmıştır. Bu çalışmaya göre, eğer katlanarak artan malî büyümeye müdahale edilmezse, dünya fiziksel sınırlarına ulaşarak doğal sistem çökecektir (Meadows vd., 1990).

Roma Kulübü üyeleri, çağımızın temel sorunları arasında yer alan yeterli gıda üretimi, hızla artan nüfus, çevresel tahribatın artışı gibi acil çözüm gerektiren bir dizi sorunun etrafını sardığını ifade etmektedir. Bu sorunlar hem karmaşık hem de birbirine bağlıdır. Örneğin, gıda üretimi ile nüfus artışı arasındaki etkileşim açıkça görülmektedir. Ayrıca, bu sorunlar küresel boyutta yayılmıştır ve sınırlı bir ülkenin etkisinden çok daha fazlasını taşımaktadır. Bu küresel boyuttaki sorunların etkilerinden kaçınmak imkânsızdır. Bu nedenle, Roma Kulübü bu sorunların acilen ele alınması gerektiğini ve bunun ivedilikle gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Brailard, 1982, s. 239).

Roma Kulübü'nün çalışmalarına göre, nüfus artışının dünya kaynaklarının daha adil bir şekilde paylaşılmasının en büyük engeli olduğu belirtilmektedir. Nüfus ve sermaye büyümesi, zengin ve fakir ülkeler arasındaki uçurumu artırmaktadır. Bu nedenle, nüfus ve sermaye büyümesine izin verilmeyerek sabit tutulmalıdır; bu duruma "denge" adı verilir. Denge, nüfus ve sermayeyi artırmaya veya azaltmaya yönelik eğilimlerin dikkatli bir şekilde denetlenmesiyle sağlanan tutarlı bir durumu ifade eder. Elbette, herhangi bir nüfus veya sermaye düzeyi sonsuza kadar korunamaz, ancak kaynaklar akıllıca kullanılır ve uzun vadeli planlamalar yapılırsa, bu sınıra ulaşmak zaman içinde mümkün olacaktır. Ayrıca, Roma Kulübü çalışmalarında bu denge durumunda yaşamın nasıl olacağını da ayrıntılı olarak açıklamıştır:

“Denge durumunda sosyal koşulların biçimsel bir modeli yoktur. Yeni koşullar (denge durumu) altında insanoğlunun ne tür kurumlar geliştireceği bilinemez. Yeni toplumun var olandan çok daha iyi veya farklı olacağını bir garantisi yoktur. Bununla beraber büyümenin neden olduğu sorunlarla uğraşmaktan kurtulan bir toplum diğer sorunları çözmek için daha çok enerji ve yeteneğe sahip olacaktır. Yenilenemeyen kaynakların yaygın bir şekilde kullanımını gerektirmeyen ve ciddi çevresel bozulmalara yol açmayan her türlü insan faaliyeti sonsuza kadar

gelişmeye devam edebilir. Sözü edilen denge durumunda ise teknolojik gelişmeler; çevre kirlenmesini ve atık yönetimini geliştirecek, sermaye amortisman hızını en alt seviyeye düşürecek, yenilenebilir enerji kaynaklarından ve özellikle güneş enerjisinden faydalanacak, nüfusu dengede tutacak-ölüm oranlarını azaltarak doğum kontrol yöntemlerini geliştiren-teknolojilerin geliştirilmesi şeklinde olacaktır.” (Meadows vd., 1990, s. 218).

Roma Kulübü'nün çalışmaları ve önerileri, kesinlikle radikal bir nitelik taşımakta ve uygulanabilirlik açısından kuşku bir durum arz etmektedir. Nüfusun ve sermayenin sabit bir denge içinde tutulması, oldukça zorlu bir hedef olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, Roma Kulübü üyeleri, bu dengeyi sürdürmek ve büyümeyi durdurmak için ne gibi adımların atılması gerektiğine dair herhangi bir öneride bulunmamışlardır. Bu tür bir çalışmanın gerçekleştirilmesi için daha geniş kapsamlı araştırmalar ve incelemeler gerektiği vurgulanmıştır; bu yönüyle çalışmaları eksik kalmıştır (Meadows, Randers ve Meadows, 2004). Geleneksel ekonomi-çevre çatışması perspektifinden kendini tanımlayan yaklaşımlar ise, 1980'lerde yerini, ekonomi ile çevre arasında zorunlu olarak bir çatışma olması gerektiğini reddeden görüşlere bırakmıştır.

2.2. Enerji ve Çevre Sorunsalında Kalkınma Öncelikli Politikalar

“Modern” olarak da adlandırılan kalkınma öncelikli enerji ve çevre politikaları, "ekolojik modernizasyon" kavramı ve teorileri aracılığıyla açıklanabilir. Bu kavram ilk olarak 1980'lerin başında ortaya çıkmış ve 1984 yılında Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından düzenlenen Çevre ve Ekonomi Konferansı'nda geniş uluslararası destek görmüştür (Dryzek, 1997, s. 141). Ekolojik modernizasyon teorisi, Prof. Dr. Joseph Huber tarafından geliştirilmiştir. Bu teori özellikle sıfır toplamlı oyun yaklaşımına karşı çıkmıştır. Huber'e göre, endüstriyel üretim, gelişmiş ve ileri teknolojilerin kullanımıyla birlikte gerçekleştirildiğinde, üretimin artırılması ve olumsuz çevresel etkilerin azaltılması mümkündür (Mol ve Sonnenfeld, 2000, s. 8). Ekolojik modernizasyon kavramı, daha az kirlilik ve daha verimli üretimi içerir. Bu yaklaşım çevre ve ekonomik kalkınma ilişkisini sıfır toplamlı oyun paradigmasından çıkararak yeniden kavramsallaştırır ve çevreyi ekonominin bir yükü değil, uzun vadeli ekonomik kalkınmanın gerekli bir koşulu olarak görür. Böylece, 1970'li yıllarda çevre korumanın ekonomik kalkınmayı sınırlayacağı görüşü yerini, ekonomik büyümenin ve sermaye birikiminin de dahil olduğu bir çevreci anlayışa bırakmıştır (Pepper, 1999, s. 2). Ekolojik modernizasyon yaklaşımı, çevre sorunlarının mevcut politik, ekonomik ve toplumsal kurumlar aracılığıyla çözülebileceğini önerir. Bu yaklaşıma göre, çevresel dönüşüm sürecinde aktörler değişmiş ve devlet kurumları gibi geleneksel aktörlerin yerine piyasa dinamikleri ve ekonomik aktörler geçmiştir (Mol ve Sonnenfeld, 2000, s. 13).

Sonuç olarak, çevreyi ve kalkınmayı önceleyen yaklaşımlar arasında iki temel farklılık göze çarpmaktadır. Bu farklılıklardan ilki, çevre ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkinin sıfır toplamlı oyun çerçevesinde mi yoksa başka bir çerçevede mi gerçekleştiği; ikincisi ise enerji ve çevre politikalarının devlet yönetimi mi yoksa piyasa mekanizması aracılığıyla mı yürütüleceği konularını içermektedir.

Enerji ve çevre ilişkileri ile ekonomik kalkınma arasındaki bağı pozitif toplamlı oyun kuralları ile belirlendiği düşüncesi, esasen negatif dışsallıkların var olmadığı bir perspektife dayanmaktadır. Ancak, negatif dışsallıkları yani sosyal maliyetleri sadece parasal olarak ölçmek mümkün değildir ve bu nedenle piyasa mekanizmasıyla tam anlamıyla değerlendirilemez. Sosyal maliyet kavramının anlamlı bir şekilde hesaplanabilmesi için devlet müdahalesine ihtiyaç duyulur. Öte yandan, ekolojik modernizasyon yaklaşımı, mevcut piyasa koşullarıyla sosyal maliyetleri belirlemenin zorluğunu kabul etmekle birlikte, teknolojiye dayalı üretim süreçlerinde sosyal maliyetlerin ortadan kalkacağını öngörerek çelişkili bir durum yaratmaktadır (Mol ve Sonnenfeld, 2000, s. 14). Sosyal maliyetlerin piyasa dinamikleriyle ölçülebilmesi için geliştirilmiş analiz tekniklerinin eksikliği nedeniyle, çevre korunması için devlet müdahalesi olmadan piyasa dinamikleri ve ekonomik aktörler etkili bir çözüm sunamayacaktır.

Geleneksel çevre politikalarının perspektifine göre, çevreyi koruma amacıyla ekonomik kalkınma göz ardı edilmektedir. Ancak günümüz koşullarına baktığımızda, bu tür bir yaklaşımın özellikle gelişmekte olan ülkeler için geçerli olmadığı anlaşılmaktadır. Modern politikaların temsilcisi olan ekolojik modernizasyon yaklaşımında ise üretim aşamasında teknolojik gelişmelerle doğal kaynak kullanımının azaltılması çabaları çıktı aşamasında emisyonlar nedeniyle çevrenin hala zarar gördüğünü göstermektedir. Bu bağlamda, sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda çevrenin korunması için emisyon azaltımı ve yenilenebilir enerji kaynaklarının artırılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Geleneksel ve modern çevre politikalarını sadece keskin dönemlere ayırmak yanıltıcı olabilir. Geleneksel politikaların sadece 1980'lere kadar geçerli olduğunu, modern politikaların ise 1980'lerden sonraki dönemde kapsadığını söylemek yerine, özellikle Dünya Savaşları sonrası dönemlerde büyümeyi destekleyen politikaların uygulandığını gözlemlemekteyiz. Aynı şekilde günümüzde enerji ve çevre politikalarında kurumsal bir yaklaşım eğilimi olsa da çevreyi önceliklendiren ve büyümeyi durdurma gerekliliğini savunan radikal görüşler de mevcuttur (Alier, 2009; Priewe, 2022).

3. KALKINMA SORUNSALI BAĞLAMINDA TÜRKİYE’NİN ENERJİ VE ÇEVRE POLİTİKALARI

Türkiye, hem coğrafi konumu nedeniyle enerji alanında önemli bir rol oynamakta, hem de Orta Doğu ve Kafkaslar gibi enerji kaynaklarına sahip bölgelerle ve Avrupa Birliği arasında geçiş ülkesi konumundadır. Enerji

üretimi, sanayi sektöründen hizmet sektörüne kadar hayatın her alanını kapsayan faaliyetler için hayati bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Ancak Türkiye'de gelişme sürecinde enerjiyi bir sorun haline getiren temel etken, üretim ile talep arasındaki uyumsuzluktur (Kepenek ve Yentürk, 2005, s. 443).

Türkiye'nin Cumhuriyet öncesi döneminde enerji üretimi ve tüketimi oldukça sınırlıydı. Enerji, Cumhuriyet'in ilk yıllarında özellikle konutlarda ısıtma amacıyla kullanılmış; sanayinin yeni kurulmaya başlaması nedeniyle o sektörde daha az bir rol oynamıştır. Aydınlatma ihtiyacı gazyağıyla karşılanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün 1. İzmir İktisat Kongresi'nde vurguladığı bağımsız bir ekonomik model oluşturma gerekliliği, 1923-1930 döneminde enerji sektörünü de içeren birçok sektörün bağımsızlık perspektifini ön plana çıkarmıştır (İnan, 1972, s. 42). Ancak bu çerçevede enerji sektöründe yabancı sermaye tamamen reddedilmemiş, devlet ve özel sektör işbirliğiyle enerji yatırımları teşvik edilmiştir. 1930'lu yıllarda devletçi ekonomi politikalarının uygulanması, enerji sektöründe yapısal düzenlemelerin ve ilk girişimlerin yaşandığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemde Türkiye'de yeterli özel sermaye birikimi sağlanamaması nedeniyle "ılımlı devletçilik politikası" izlenmiştir (TÜSİAD, 1998).

1933-1942 dönemine ait Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planları, enerji üretimini artırma ve dışa bağımlılığı azaltma hedefleri belirlemiştir. Bu bağlamda, hidrolik ve termik enerji kaynaklarının araştırılması amacıyla Elektrik İşleri Etüd İdaresi (EİE) ve Maden Tetkik Arama Enstitüsü (MTA) 1935 yılında kurulmuştur. Ayrıca, ilk petrol yatağı Raman'da 1940 yılında MTA tarafından bulunmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2005, s. 76, 117, 444). Bu dönemde Etibank da kurularak elektrik üretimi, ulaşım ve dağıtım faaliyetlerini yürütme görevi üstlenmiştir. Ereğli'deki taş kömürü ocakları da bu dönemde Fransız sermayesinden alınarak devletleştirilmiş ve Etibank'a devredilmiştir. Petrol Ofisi 1941 yılında kurulmuş ve Türkiye'deki yabancı sermayeli elektrik şirketleri de devletleştirilmiştir. Ancak bu düzenlemelere rağmen elektrik enerjisi üretimi sınırlı kalmış ve yerel düzeyde sınırlı etki yaratmış, bu da enerji maliyetini oldukça yükseltmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2005, s. 78).

İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme baktığımızda, enerji üretimine öncelik verildiğini gözlemlemekteyiz. Bu dönemde hız kazanan kentleşme ve sanayileşme çabaları, enerji talebinin artışına yol açarak enerji sektörüne öncelik verilmesine yol açmıştır. 1947 yılında yürürlüğe giren "Türkiye İktisadi Kalkınma Planı"nda Etibank'ın enerji projelerine yer verilmiştir. 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte "liberal ekonomi" politikası uygulanmış ve devletin rolünün azaltılması hedeflenmiştir. Ancak, gelişmeler beklendiği gibi olmamış, enerji sektöründe kamu sektörünün gelişimi gözlemlenmiştir. 1953 yılında Devlet Su İşleri (DSİ), 1957 yılında Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu (TKİ) ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) kurulmuştur. Bu dönemde hidrolik enerji üretimi alanında

kamu yatırımları gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, enerji kaynaklarının alım satımına dayalı olarak petrolün payı oldukça yüksek bir seviyededir.

Türkiye'nin planlı kalkınma dönemleri incelendiğinde, 1963-1972 arasındaki ilk iki kalkınma planının enerji ve çevre konularına özel bir bölüm ayırmadığı ve bu planların ayrıntılı politikalar içermediği görülmektedir. Bu konular daha çok çevre sağlığı gibi dolaylı yollarla ele alınmıştır. Ancak daha sonraki planlarda çevre konusu doğrudan ele alınmıştır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (B.Y.K.P.) (1963-1967) döneminde temel ilke, ülkenin enerji kaynaklarını en etkin şekilde kullanarak enerji maliyetini minimize etmektir. Bu dönemde petrolden başka tüm enerji ihtiyaçları yerel kaynaklardan karşılanmaktadır. Tezek ve orman ürünlerinin yakıt olarak kullanımı oldukça yaygındır ve bu dönemde diğer enerji kaynaklarına yönelik yatırımlar arttırılarak odun ve tezeğin enerji kaynakları içindeki payının azaltılması planlanmıştır. 1963 yılında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB) bu dönemde kurulmuştur (DPT, 1963).

İkinci B.Y.K.P. (1968-1972) döneminde, hızla büyüyen imalat sanayisinin enerji talebinin arttığı ve bu nedenle petrol ürünlerinin daha yoğun bir şekilde kullanılması gerektiği vurgulanmıştır. 1970 yılında Türkiye Elektrik Kurumu (TEK) kurulmuştur (DPT, 1968).

Üçüncü B.Y.K.P. (1973-1977) döneminde, bu plan çerçevesinde devletin ekonomik denetimi yeniden öne çıkarılmış ve maden ve petrol sektörlerinde öncelikler özel sektörden devlet sektörüne kaydırılmıştır. Özellikle elektrik üretimi ve ısınma/soğutma amaçları için kullanılan linyit yatakları gibi alanlarda özel sektörden alınan haklar, 1978 yılında yürürlüğe giren “Devletçe İşletilecek Madenler Hakkında Yasa” ile devletleştirilmiştir. Bu dönemde Türkiye enerji üretiminde linyit, taşkömürü, petrol ürünleri, ticari hidrolik enerji, odun ve tezek olmak üzere altı farklı birincil enerji kaynağı kullanılmaktayken, alternatif enerji kaynakları olarak doğalgaz, jeotermal ve nükleer enerji gibi alanlara yönelik politikalar da şekillenmeye başlamıştır. Ancak bu dönemde enerji sektöründeki gelişmeler, ekonominin gereksinim duyduğu ölçüde ve kalitede enerjiyi zamanında sağlama konusunda yetersiz kalmıştır. Bu dönemde yaşanan küresel petrol krizinin de etkisiyle planlarda öngörülen fiziksel hedeflere ulaşılamamış, özellikle elektrik enerjisi alanında enerji sektörü ülke ekonomisini sıkıntıya sokan bir sektör durumuna gelmiştir. Bu süre zarfında, ülkenin birincil enerji kaynaklarının tüketim yapısı içerisinde, milli enerji kaynaklarının kullanım payında gözlenen azalma durdurulamamıştır. Toplam enerji tüketimi içinde ticari enerji kaynaklarının payı %80'e ulaşmış ve 1977 yılı itibariyle ticari enerji tüketiminin %65,2'si petrol ürünlerinden sağlanmıştır (DPT, 1973).

Planlı dönemler boyunca yeterince geliştirilemeyen yerli enerji kaynaklarına dayalı toplam enerji üretimindeki artış hızı giderek azalmışken, tüketim hızı artış göstermiştir. 1977 yılı sonunda, artan enerji talebinin ancak yarısı yerli kaynaklardan elde edilen enerji ürünleri ile karşılanabilmiştir.

Ayrıca bu dönemde ortaya çıkan petrol krizi nedeniyle, enerji arzının sağlanmasında gerekli ve etkili tasarruf önlemleri uygulamaya konamamıştır.

Üçüncü plan çerçevesinde çevre meselesi, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler olmak üzere iki farklı şekilde ele alınmıştır. Gelişmiş ülkelerde, sorun sanayi faaliyetlerinin yoğunluğu, doğal kaynakların uzun süreli ve sorumsuzca kullanımının dengenin bozulmasına yol açmasıyla ilgilidir. Gelişmekte olan ülkelerde ise, örgütsel zayıflıklar, teknolojik gerilik, doğal kaynakların yeterince kullanılamaması, düşük eğitim seviyeleri ve düşük gelir düzeyleri çevresel sorunları tetiklemektedir. Bu durumun Türkiye için de geçerli olduğu vurgulanmış ve bu bağlamda uygulanacak ilkeler ve tedbirler aşağıdaki şekilde belirlenmiştir (DPT, 1973):

- Kalkınma için ayrılan kaynakların, çevresel sorunları çözme çabalarının olumsuz etkilenmemesi sağlanacaktır.

- Uluslararası çevre çalışmaları ve yasal düzenlemelerde Türkiye'nin sanayileşme ve kalkınma sürecine zarar vermemesi gözetilecektir.

- Gelecekte inşa edilecek sanayi tesislerinin çevre kirliliği düzeyi önceden tahmin edilip gerekli önlemler alınacaktır.

- Ülkedeki çevresel sorunların belirlenmesi için yapılan araştırmalar sırasında uluslararası gelişmeler de izlenerek halkın eğitimi ve farkındalığı artırılacaktır.

- Çevresel sorunlarla ilgili ilgili bakanlık ve kuruluşlar arasında koordinasyon sağlanacak, ulusal seviyedeki görev dağılımı Planlama ve Bütçe Teşkilatı (DPT) tarafından yapılacaktır.

Üçüncü B.Y.K.P. dönemi, çevrenin ayrı bir sektör olarak ele alındığı ilk dönem olması bakımından büyük önem taşımaktadır (DPT, 1973). Bu süreçte 1972 Stockholm Konferansı'nın da küresel bazdaki etkisi Türkiye'ye yansımıştır.

Dördüncü B.Y.K.P. (1979-1983) döneminde; ülkenin enerji kaynakları hâlâ iç talebi karşılayacak düzeyde olmadığı için enerji sektöründe ihracat söz konusu değildir. Aynı zamanda, bu dönemde petrol araştırmalarının hızlandırılmasıyla birlikte alternatif kaynakların ve güneş enerjisinin kullanımı için araştırma ve geliştirme çalışmalarının önemi artmıştır. Bu plan döneminde, çevreyle ilgili kurumsal yapıda bazı gelişmeler gözlemlenmektedir. 1978 yılının sonunda Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı kurulmuş ve üniversiteler bünyesinde "Çevre Araştırma" bölümleri oluşturulmuştur (DPT, 1979). Ayrıca, çevre sorunlarının artmadan önce önleyici önlemlerle çözüme kavuşturulmasına daha fazla odaklanılması öngörülmüştür.

Beşinci B.Y.K.P. (1985-1989) döneminde; enerji sektörünün ekonomik gelişmeyi destekleyici bir yapıya dönüştürülmesi, bu planın temel hedeflerinden biri olmuştur. Bu dönemde, yenilenebilir enerji kaynakları daha önceki planlara göre daha ciddi bir şekilde ele alınmıştır. Enerji üretiminin arttırılmasında güvenilir ve ekonomik kaynaklara öncelik verilirken, yeni ve

özellikle yenilenebilir enerji kaynakları (güneş, jeotermal, biyogaz vb.) hızla kullanılmak üzere gerekli girişimler desteklenmiştir. Ayrıca, yerli üretimli mamullerin satın alınmasını desteklemek amaçlanmıştır. Bu planda da enerji talebinin yerel kaynaklardan karşılanması, enerji politikasının ana ilkesi olarak kabul edilmiştir (DPT, 1985).

Beşinci B.Y.K.P. döneminde çevre konusunda Dördüncü B.Y.K.P.'ndan farklı bir ilerleme kaydedilmemiştir. Çevreyle ilgili araştırma ve geliştirme faaliyetlerine öncelik verileceği, sanayi atıklarının denetleneceği ve yeni ısınma projeleri için yeni yakıt türleri geliştirme çalışmalarının yapılacağı öngörülmüştür. Ancak bu dönemde önemli bir başarı elde edilememiştir (DPT, 1985).

Altıncı B.Y.K.P. (1990-1994) döneminde; enerji sektöründe temel amaç; ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlıklı bir tarzda desteklenebilmesi için, bütün kullanıcı kesimlere yerinde, zamanında, güvenilir, ucuz ve kaliteli enerjinin sağlanmasıdır. Bu dönemde hedef; ticari olmayan enerji kaynaklarının kullanımının düşürülmesi ve ticari kaynakların payının %90'a yükseltilmesidir. Ayrıca bu dönemde doğalgaz kullanımının da yaygınlaştırılması amaçlanmıştır (DPT, 1990).

Bu planda çevre sorunlarına oldukça ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Plan'ın "Temel Hedefler ve Stratejiler" bölümünde çevre, temel sorun olarak ele alınmıştır ve plan, ülkenin sosyo-ekonomik kalkınma politikalarıyla çevre koruma politikaları arasında uyum sağlamayı temel ilke olarak benimsemiştir. Planın politikalara ilişkin temel ilkesi, doğal kaynakların yönetiminin, insan sağlığının ve doğal dengenin korunarak ve sürekli ekonomik kalkınmaya olanak verecek şekilde gerçekleştirilmesi yoluyla, gelecek nesillere insana yaraşır doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakmaktır. Böylece bu planda sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının temelleri atıldığı söylenebilir. Planda bu ilke doğrultusunda, bütün ekonomik politikalarda çevre boyutunun yer alması esası getirilmiştir (DPT, 1990).

1996-2000 yılları arasında Yedinci B.Y.K.P. dönemi içerisinde; birincil enerji tüketimi yıllık %5,2 artış gösterirken, birincil enerji üretimi ise %3,2 oranında artmıştır. Bu periyotta, enerji üretiminde özellikle hidrolik enerji ve petrol sektöründe önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Türkiye'de petrol üretimi, 1991 yılında 4,5 milyon tonla tarihindeki en yüksek seviyeye çıkarak yerli petrolün toplam petrol arzındaki payını %20'ye çıkarmıştır. Ancak sonraki yıllarda petrol üretimi tekrar düşüş göstermiştir. Bu dönemde petrol alanında yurtdışı ortak üretim projeleri gerçekleştirilmiştir. Birincil enerji tüketiminde doğalgaz ve hidrolik enerji kullanımı artarken, petrol ürünleri ve ticari olmayan enerji kullanımı azalmıştır (DPT, 1996).

Beşinci ve Altıncı B.Y.K.P.'nda belirtildiği gibi, bu planda da yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının yaygınlaştırılması ve nükleer teknolojinin ülkeye hızlı bir şekilde transferi ve adapte edilmesi özellikle vurgulanmıştır.

Altıncı Plan'da benimsenen sürdürülebilir kalkınma yaklaşımına rağmen, ekonomik ve sosyal karar alma süreçlerinde çevre faktörü yeterince göz önünde bulundurulmamış, çevre yönetimi için gerekli örgütsel ve hukuksal düzenlemeler yetersiz kalmıştır (Ertürk, 2009, s. 410).

Kalkınma planlarında çevre politikaları başlangıçta sadece ortaya çıkan kirliliği önlemeye yönelik olsa da, daha sonra öncelikli olarak çevre ve ekonominin entegrasyonunu hedefleyen önleyici politikalar ve nihayetinde sürdürülebilir kalkınma anlayışına uygun politikaların benimsenmesine yönelik bir evrim göstermiştir.

Çevre politikalarının ekonomik ve sosyal politikalarla bütünleşmesi amacıyla ekonomik araçların kullanımı gerekliliği öngörülmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülke için ekonomik kalkınma öncelik taşımaktadır. Bu bağlamda çevre koruması ile ekonomik kalkınma arasındaki uyumun sağlanması son derece önemlidir. Yedinci B.Y.K.P., çevre koruması ile kalkınma sürecini uyumlu hale getirme amacını ve aşağıdaki ilke ve politikaları benimsemiştir (Ertürk, 2009, s. 413, 414):

- Çevre koruması, ekonomik, ticari, sosyal ve siyasi yönleriyle uyumlu bir yaklaşımla ele alınacaktır. Kalkınma sürecinde kirliliğin kaçınılmaz olduğu kabul edilirken, kirliliği azaltıcı pasif yaklaşımlar yerine, kirlenmenin önlenmesi stratejilerine öncelik verilecektir. Çevreyi korumaya yönelik tedbirler alınırken, çevreyi kirletenlerin haksız rekabetine yol açabilecek önlemler önlenecektir.

- Çevre politikalarının, ekonomik ve sosyal politikalarla entegrasyonunda ekonomik araçlardan faydalanılacaktır. Çevre yönetiminde "emret-yaptır" yaklaşımının yanı sıra, teşvik ve destekleme yaklaşımı da temel alınacaktır.

- Ulusal uzlaşma, çevre sorunlarının önlenmesi, çözümü ve geliştirilmesinde gereklidir. Bu uzlaşma, çevre ve kalkınma politikalarının uyumunu sağlamak amacıyla oluşturulacaktır.

- Hukuki düzenlemelerde, çevre ve kalkınma uyumunu engelleyen, geciktiren veya etkisini azaltan unsurlar değiştirilecektir. Ayrıca çevre ve kalkınma ile ilgili hukuki düzenlemeler arasındaki çelişki ve boşluklar giderilecektir.

- Çevre ve kalkınma politikalarının uyumunu sağlamak amacıyla, çevre koruma ve çevre sorunlarının çözümü ile ilgili kurumlar arasında işbirliği mekanizmaları geliştirilecektir. Etkin ve işbirlikçi bir çevre denetim sistemi oluşturulacaktır. Ayrıca yerel yönetimlerde çevre birimleri kurulacaktır.

Yedinci B.Y.K.P. sürdürülebilir kalkınmanın temel unsurlarından biri olan halkın eğitimi ve farkındalığını önemsemektedir. Çevre alanında "yaşam boyu eğitim" ilkesi benimsenmiştir. Ayrıca Anayasa'nın çevre ile ilgili maddelerinde sürdürülebilir kalkınma prensiplerine uygun düzenlemeler yapılması gerekliliği vurgulanmıştır (DPT, 1996).

Sekizinci Plan (2001-2005) döneminde; enerji üretiminde kayda değer bir artış olmamasına rağmen birincil enerji tüketiminde meydana gelen artış, tüketim fazlasının ithalatla karşılanmasını gerekli kılmıştır. Özellikle neredeyse tamamı ithal edilen doğalgaza olan bağımlılık ve bu sektörün birincil enerji kaynakları tüketimi içindeki yüksek payı, önemli bir arz güvenliği riski oluşturmaktadır (DPT, 2001).

Sekizinci Plan'da çevre sorunlarını çözmek maksadıyla kurumsal yapının oluşturulmasında ve yasal düzenlemelerde gelişmeler kaydedilmiş, Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı hazırlanmıştır. Ancak hızlı kentleşme, doğal kaynaklar üzerindeki baskıları, atık miktarlarını ve diğer çevre sorunlarını arttırmıştır. Ayrıca Yedinci Plan'da belirtilen çevre politikalarının ekonomik ve sosyal politikalarla uyumu sağlanamamış ve bu konuda ekonomik araçlardan yeterince faydalanılamamıştır (DPT, 2001). Çevre ve kalkınma politikaları arasında entegrasyon sağlanması ilkesi doğrultusunda etkili ve ortak çalışan bir çevre denetim sistemi kurulması konusunda da yol kat edilememiştir.

Bu dönemde Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne (BMİDÇS) taraf olunması konusunda çalışmalar devam etmiştir. Aynı zamanda çevre sorunlarının çözümüne yönelik politikaların ve alınan kararların Avrupa Birliği normları ile uluslararası standartlara uyumlu hale getirilmesi için çalışmalar sürdürülmüştür (DPT, 2001).

Dokuzuncu Plan (2007-2013) döneminde; 2009 yılında nükleer enerji alanında yasal ve kurumsal altyapının kuvvetlendirilmesine devam edilmiştir. Bu dönemde nükleer güç santralının yapım sürecinin başlatılması planlanmıştır. Rusya Federasyonu ile Akkuyu Nükleer Güç Santrali'nin (NGS) inşası için bir anlaşma imzalanmıştır. Aynı şekilde, Sinop'ta 4.480 MW kapasiteli ikinci bir NGS'nin kurulması için Japonya ile bir anlaşma yapılmıştır. Enerji arz güvenliğinin sağlanması ve sürdürülmesi için yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesine ve enerji verimliliğinin artırılması amacıyla 5627 sayılı kanunun öngördüğü mekanizmaların etkin bir şekilde uygulanmasına devam edilme kararı alınmıştır. Türkiye, İDÇS'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından onaylanmasıyla 24 Mayıs 2004 tarihinde İDÇS'ye taraf olmuştur (DPT, 2006).

Dokuzuncu Plan döneminde enerji sektöründe gerek üretim gerek dağıtım alanlarında büyük ölçüde özelleştirmeler gerçekleştirilmiştir. Yenilenmiş Elektrik Piyasası Kanunu kapsamında, enerji borsasının kurulması öngörülmüş, bu adım yatırımların hızlandırılmasını sağlamak amacıyla ön lisans yöntemi getirilmiş ve yatırımcılara sunulan teşviklerin süresi uzatılmıştır. Elektrik ticaretinin geliştirilmesi hedefiyle Avrupa Elektrik İletim Sistem İşletmecileri Birliği (ENTSO-E) sistemi üzerinden deneme senkron paralel bağlantıları kurulmuş ve bu sayede Türkiye ile Bulgaristan ile Yunanistan arasında elektrik alışverişi başlatılmıştır (DPT, 2006).

Bu dönemde nükleer anlaşmaların yanı sıra yine Afşin-Elbistan linyit yataklarının elektrik üretiminde kullanılması amacıyla Birleşik Arap

Emirlikleri (BAE) ile iki taraflı işbirliği anlaşması imzalanmış, Tuz Gölü Doğal Gaz Yeraltı Depolama Projesi başlatılmış ve Azerbaycan ile Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) projesinin hayata geçirilmesi için hükümetler arası ikili anlaşma imzalanmıştır (DPT, 2006).

Onuncu B.Y.K.P döneminde, Enerji Verimliliği Kanunu ile enerjinin etkin kullanımını teşvik eden ve zorunlu kılan düzenlemeler getirilmiştir. Aynı zamanda, 2012 yılında yayımlanan Enerji Verimliliği Strateji Belgesi ile 2023 yılına kadar enerji yoğunluğunun en az %20 oranında azaltılması hedeflenmiştir (TCKB, 2013).

On birinci Kalkınma Planı'nda belirlenen enerji sektörüne ait hedeflerin daha soyut ifadelerle belirtildiği, önceki kalkınma planlarında olduğu gibi mevcut durumun ortaya konmadığı görülmektedir (SBB, 2019).

Dokuz, On ve Onbirinci B.Y.K.P.'da çevreyle ilgili; çevrenin korunması, çevre alanında yeni norm ve standartlar getirilmesi, çevreyi ve sosyal dengeleri gözetken bir yaklaşımın esas alınması gibi soyut ifadeler kullanılmış ancak bu dönemlerde çevreyle ilgili önemli somut adımlar atılamamıştır.

Türkiye'nin planlı dönemine genel olarak bakıldığında, 1960'lı yıllardan günümüze kadar kalkınma ihtiyacıyla ters orantılı bir enerji politikasının izlendiği görülmektedir. Bu süre zarfında hızla artan sanayi faaliyetleri enerji talebini artırmış, bu da petrol ürünlerine olan talebin yükselmesine neden olmuştur. Ancak yıllar içerisinde enerji sektöründeki gelişmeler, kalkınmanın gereksinim duyduğu kalite ve miktarı sağlayamamıştır. Ayrıca bu dönemde mevcut kömür ve hidrolik enerji kaynakları yeterince kullanılamamıştır. Enerji üretimi talebi karşılayamamış, ayrıca ithal petrol ürünlerinin tüketim içindeki payı artmıştır. 1970'li yılların sonuna gelindiğinde ise enerji talebinin yalnızca yarısı yerel kaynaklardan karşılanabilir hale gelmiştir. Bu süreçte enerji sektöründe gerekli tasarruf önlemlerinin uygulanamaması, sektörü zor bir duruma sokmuştur.

Yenilenebilir enerji kaynaklarının ilk kez ele alındığı dönem dördüncü plan dönemine rastlamaktadır. Ancak bu konudaki ilk girişimler ancak 1990'lı yılların başlarında gerçekleştirilebilmiştir.

Tüm kalkınma planlarının ortak hedefi, "ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlıklı bir şekilde desteklenebilmesi için tüm kullanıcı kesimlere yerinde, zamanında, güvenilir, ekonomik ve kaliteli enerjinin sağlanması" şeklinde tanımlanmıştır. Ancak planlı dönemde değil, Cumhuriyet'ten günümüze, yıllar içinde bu hedefin gerçekleşmediği görülmektedir. Enerji sektörü herhangi bir dönemde kalkınmayı yeterince destekleyememiş, dışa bağımlılığın arttığı, yerel kaynaklardan yararlanma oranının azaldığı ve mevcut rezervlerin etkin bir şekilde kullanılmadığı bir durum ortaya çıkmıştır. Ayrıca ithal enerji kaynakları için gereken döviz ihtiyacı, aşırı enerji tüketiminin çevre sorunlarına yol açması gibi sebeplerle, enerji yoğunluğunun azaltılması, verimliliğin artırılması ve tasarruf önlemlerinin hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Bu nedenlerle, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı içinde, ekonomik ve sosyal gelişimi destekleyecek, çevreyi en az zararlı etkileyecek, minimum maliyetle enerji tüketimi ve arzı hedef alınmalıdır. Doğal kaynakları koruma amacıyla, yeni ve yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi, yaygınlaştırılması ve enerji tüketiminde daha büyük bir paya sahip olması için önlemler alınmalıdır. Bu şekilde, yerel fosil kaynakların yanı sıra yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmasıyla enerji güvenliği artırılabilir ve ülkenin enerji potansiyeli en üst düzeyde değerlendirilebilir.

Sonuç

Kalkınma kavramının tanımı zaman içinde değişmiş, her toplumun ve dönemin içinde bulunduğu şartlara bağlı olarak farklılık göstermiştir. 1940'lı yıllardan 1970'lerin başına kadar ekonomik büyümeyle kalkınma aynı anlamda kullanılmış, sadece üretim ve milli gelirin rakamsal artışı olarak değerlendirilmiştir. 1970'li yıllardan sonra ise kalkınmanın sadece bu rakamsal artıştan ibaret olmadığı; adil gelir dağılımı, eğitim düzeyi, üretim faktörlerinin etkin kullanımı, teknolojik gelişme gibi ekonomik, sosyal ve kültürel kavramları da içerdiği kabul edilmiştir.

Kalkınma teorilerini genel anlamda geleneksel ve modern kalkınma teorileri olarak ikiye ayırmak gerekirse; geleneksel teoriler kapsamında incelediğimiz klasik ve neo-klasik iktisatçıların teorilerinde çevresel unsurlara daha az yer verdiği, çevresel bozulmanın daha çok nüfus artışı üzerinden değerlendirildiği görülmektedir. 1970'li yıllardan itibaren toplumsal gelişmenin doğa, çevre ve gelecek nesillerin de ihtiyaçlarını kapsamı gerektiği görüşünün ifade edilmeye başlanmasıyla birlikte, bu teorilere eleştiriler artmaya başlamış, sürdürülebilir kalkınma anlayışını da içine alan modern kalkınma teorileri literatüre girmiştir.

Sürdürülebilir kalkınma anlayışının gelişmesiyle birlikte, sadece büyüme ve kalkınmayı önceleyen politikalar da eleştiriye maruz kalmış ve ekonomide “çevresel bozulmaya rağmen kalkınma mı?” sorusu gündeme gelmiştir. Çevre öncelikli politika yaklaşımı var olan kapitalist ekonomik büyüme sürecinin çevre sorunlarına yol açtığını ileri sürmekte, kalkınma öncelikli politika yaklaşımı ise merkezine “ekolojik modernizasyon” kavramını alarak, sanayi üretiminin gelişmiş teknolojilerle yapılması halinde üretimin arttırılması ve çevresel etkilerin azaltılmasının mümkün olduğunu savunmaktadır. Ancak günümüz koşullarında çevreyi önceleyen kalkınma politikalarının özellikle gelişmekte olan ülkeler için geçerli olmadığı görülmektedir. Kalkınmayı önceleyen politikalarda ise üretim aşamasında teknolojik gelişmelerle doğal kaynak kullanımının azaltılması çabaları, çıktı aşamasında emisyonlar nedeniyle çevrenin hâlâ zarar gördüğünü göstermektedir. Bu nedenle, sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda kalkınma ve çevresel korumanın dengelenebilmesi için yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının arttırılması ve emisyonların azaltılmaya çalışılması en doğru çözüm gibi görünmektedir.

Gelişmekte olan bir ülke statüsünde bulunan Türkiye için de çevreyi mi yoksa kalkınmayı mı önceleyeceği konusu büyük bir tartışma konusudur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında sanayisi henüz fazla gelişmemiş olan Türkiye'de, sanayide daha az rol oynayan enerji sektörü, 1930'lu yıllarda devletçi ekonomi politikasının uygulanmasıyla birlikte öne çıkmaya başlamıştır.

Türkiye, planlı dönemiyle birlikte enerji üretimini artırma ve dışa bağımlılığı azaltma hedefi koymuş ancak ilk iki beş yıllık kalkınma planlarında enerji ve çevreye özel bir bölüm ayırmamıştır. Zaman içinde üretimin artmasıyla birlikte ülkenin özellikle ithal fosil yakıtlara bağımlılığı artmış, kaynak çeşitliliği sağlanamamıştır. Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma, çevre ve yenilenebilir enerji kaynaklarına planlarında yer vermesi 1990'lı yıllara rastlamaktadır.

Türkiye'nin Cumhuriyet'in ilânından günümüze; ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlıklı bir şekilde desteklenebilmesi için tüm kullanıcı kesimlere yerinde, zamanında, güvenilir, ekonomik ve kaliteli enerjinin sağlanması şeklinde tanımladığı hedefe ulaşamadığı görülmektedir. Ülke, günümüzde %74 oranında ithal enerji kaynaklarına bağımlıdır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2023). Kalkınma, enerji sektörü tarafından yeterince desteklenememiş, yenilenebilir kaynaklar potansiyeli doğrultusunda kullanılmamış, enerji verimliliği gerektiği ölçüde sağlanamamıştır. Bu nedenlerden ötürü, sürdürülebilir kalkınma perspektifi içerisinde, ekonomik ve sosyal ilerlemeyi teşvik ederken, çevreye minimal zarar verme prensibi benimsenmelidir. Aynı zamanda, enerji tüketimini ve üretimini en düşük maliyetle gerçekleştirme hedefiyle hareket edilmelidir. Doğal kaynakların korunması amacıyla, yeni ve sürdürülebilir enerji kaynaklarının araştırılması, geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için adımlar atılmalıdır. Ayrıca, enerji tüketiminde yenilenebilir enerji kaynaklarının payını artırmak için çeşitli önlemler alınmalıdır. Bu yaklaşım sayesinde, fosil kaynakların kullanımı mümkün olduğunca en aza indirilip yenilenebilir enerji kaynak kullanımı yaygınlaştırılarak enerji güvenliği artırılabilir ve ülkenin enerji potansiyeli en üst seviyede değerlendirilebilir.

Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye'nin nüfus artışı ve sanayileşme hızla devam etmektedir. Bu bağlamda ülkenin salt çevreyi önceleyen ya da salt kalkınmayı önceleyen politikalarından birini seçme imkânı bulunmamaktadır. Ülke ikisi arasındaki dengeyi düzgün şekilde sağlamakla yükümlüdür.

Tüm bunlarla birlikte; enerji arz güvenliğini güçlendirmek için güzergâh ve kaynak çeşitlendirmesini sağlamak Türkiye'nin enerji stratejisinin ana hedeflerinden biri olmalıdır. Türkiye aynı zamanda bölgesel ve küresel enerji güvenliğine katkıda bulunmayı ve enerjide bölgesel ticaret merkezi olmayı hedeflemelidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Damla Özekan: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Damla Özekan: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Kaynakça

- Acar, Y. (2002). *İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri*. Bursa: Vipaş Yayınları.
- Adaçay, F. R. & İslatince, H. (2009). *İktisadi Düşünceler Tarihi*. Bursa: Ekin Yayınevi
- Alier, J.M. (2009). Socially Sustainable Economic De-growth. *Development and Change*. 40(6), 1099-1119. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7660.2009.01618.x>
- Baker, S., Kousis, M., Richardson, S. & Young, S. (1997). *The Politics of Sustainable Development: Theory, Policy and Practice within the European Union*. London and New York: Routledge.
- Braillard, P. (1982). New Political Values for a World in Crisis: The Approach of the Club of Rome. *International Political Science Review*, 3(2), 238-245.
- Dryzek, J.S. (1997). *The Politics of the Earth: Environmental Discourses*. Oxford University Press.
- Ertürk, H. (2009). *Çevre Bilimleri*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Hardaway, R.M. (1997). Environmental Malthusianism: Integrating Population and Environmental Policy, *Environmental Law*. 27. 1209-1242. 28 Ağustos 2023 tarihinde https://digitalcommons.du.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1250&context=law_facpub adresinden edinilmiştir.
- İnan, A. (1972). *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- İşgüden, T. Erkan H., Pirili, M., Türkay, M., Ceylan, T. & Ercan, F. (1995). *Gelişme İktisadı*. İstanbul: Beta Yayınları,
- Jevons, W.S. (1909a). *Investigations in Currency and Finance*; Macmillan: London, UK'in içinde: Chapter VII Commercial Crises and Sunspots Part I (1878). 221–234.
- Jevons, W.S. (1909b). *Investigations in Currency and Finance*; Macmillan: London, UK'in içinde: Chapter VII Commercial Crises and Sunspots Part II (1879). 235–243.
- Karabıçak, M. & Özdemir, M.B. (2015). Sürdürülebilir Kalkınmanın Kavramsal Temelleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*. 6(13). 44-49.
- Kepenek, Y. & Yentürk N. (2005). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Malthus, T. (1798). *An Essay on the Principle of Population*, Londra. 28 Ağustos 2023 tarihinde <http://www.esp.org/books/malthus/population/malthus.pdf>, adresinden edinilmiştir.
- Meadows, D., Meadows, D., Randers, J. & Behrens, W. (1990). *Ekonomik Büyümenin Sınırları*. (Çev. Kemal ve diğerleri), İstanbul: İşletme İktisadı Enstitüsü Yayını.
- Meadows, D., Randers, J. & Meadows, D. (2005). *A Synopsis: Limits to Growth: The 30 Year Update*, Chelsea Green Publishing.
- Mol, Arthur P.J. & Sonnenfeld, David A. (2000). Ecological Modernisation Around The World: An Introduction. *Environmental Politics*. 9(1). 3-16
- Parasız, İ. (2005). *Kalkınma Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Pepper, D. (1999). Ecological Modernisation or the Ideal Model of Sustainable Development? Questions Prompted at Europe's Periphery. *Environmental Politics*. 8(4). 1-2
- Prieve, J. (2022). Growth in the ecological transition: green, zero or de-growth?. *European Journal of Economics and Economic Policies: Intervention*. 19(1). 19-40.
- Ricardo, D. (1810-1823). Letters of David Ricardo to Thomas Robert Malthus, ed. James Bonar, Oxford (1887). 30 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.gutenberg.org/cache/epub/36345/pg36345-images.html> adresinden edinilmiştir.
- Rostow, W.W. (1959). The Stages of Economic Growth. *The Economic History Review*. 12(1). 1-16.
- Singer, H.W. (1970). Dualism revisited: A new approach to the Problems of Dual Societies in Developing Countries. *Journal of Development Studies*. 7(1). 60-75.

- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. (DPT). (1968). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972*. Ankara. 30 Ağustos 2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Ikinci_Bes_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf adresinden edinilmiştir.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. (DPT). (1985). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989*. Yayın No DPT: 1974, Ankara. 31 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Besinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-1985-1989.pdf> adresinden edinilmiştir.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. (DPT). (1990). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994*. Yayın No DPT: 2174, Ankara. 31 Ağustos 2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1990-1994.pdf adresinden edinilmiştir.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. (DPT). (1996). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000*. Ankara. 31 Ağustos 2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-2000.pdf adresinden edinilmiştir.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (DPT). (1963). *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967*. Ankara. 31 Ağustos 2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.pdf adresinden edinilmiştir.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, (DPT). (1973). *Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl 1973-1977*. Yayın No DPT: 1272, Ankara. 31 Ağustos 2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yeni-Strateji-ve-Kalkinma-Plani_Ucuncu-Bes-Yil_1973_1977.pdf adresinden edinilmiştir.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (DPT). (1979). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983*, Yayın No DPT: 1664, Ankara. 31 Ağustos 2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dorduncu-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani_1979_1983.pdf adresinden edinilmiştir.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (DPT). (2001). *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*. Ankara. 1 Eylül 2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-2005.pdf adresinden edinilmiştir.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (SBB). (2006). *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013*. 1 Eylül 2023 tarihinde <https://www.sbb.gov.tr/wp->

content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkınma_Planı-2007-2013.pdf adresinden edinilmiştir.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (SBB). (2019). *On birinci Kalkınma Planı 2019-2023*. 1 Eylül 2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkınma_Planı-2019-2023.pdf adresinden edinilmiştir.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, (2023). *Türkiye'nin Uluslararası Enerji Stratejisi*. 1 Eylül 2023 tarihinde https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa#:~:text=D%C3%BCnyadaki%20ispatlanm%C4%B1%C5%9F%20petrol%20ve%20do%C4%9Fa,yakla%C5%9F%C4%B1k%20%74%20oran%C4%B1nda%20d%C4%B1C5%9Fa%20ba%C4%9F%C4%B1ml%C4%B1d%C4%B1r adresinden edinilmiştir.

T.C. Kalkınma Bakanlığı. (TCKB). (2013). *Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018*, Ankara. 1 Eylül 2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkınma_Planı-2014-2018.pdf adresinden edinilmiştir.

The World Commission on Environment and Development. (WCED). (1987). *Our Common Future*. Oxford University Press.

Todaro, M., Smith, S.C. (2009). *Economic Development*. Tenth Edition. Pearson Education Ltd.

Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD). (1998). *21. Yüzyıla Giderken Türkiye'nin Enerji Stratejisinin Değerlendirilmesi*. TÜSİAD Yayınları. Yayın No: TÜSİAD-T/98-12/239.

Uğurlu, Ö. (2009). *Çevresel Güvenlik ve Türkiye'de Enerji Politikaları*. İstanbul: Örgün Yayınevi.

United Nations Development Programme (UNDP). (2002). *Energy for Sustainable Development: A Policy Agenda*. Edited by Thomas B. Johansson and Jose Golderberg. New York.

World Conservation Strategy (WCS), (1980). *Living Resource Conservation for Sustainable Development*. IUCN, UNEP, WWF.

Extended Abstract

Energy and environmental policies constitute important components of the development phase of Türkiye, which has undergone a dynamic process from the proclamation of the Republic to the present. The problem of development refers to a multidimensional concept that aims to balance basic goals such as economic growth, environmental sustainability and social welfare.

In the literature, development theories can be broadly divided into two main categories as traditional and modern development theories. Among the traditional theories, when the theories of classical and neo-classical

economists are examined, it is seen that environmental factors are less emphasized and environmental degradation is evaluated especially with population growth. However, since the 1970s, the idea that social development should include nature, the environment and the needs of future generations has emerged, and therefore criticism of these theories has increased. As a result of these criticisms, modern development theories including the concept of sustainable development have entered the literature.

While energy is a very important element for the functioning of societies, the protection of the environment is critical for the sustainability of the planet. Therefore, the interaction of energy and environmental policies plays a vital role for the successful realization of development. From this point of view, together with the concept of sustainable development, which entered the literature after the 1970s, policies that prioritized only growth and development were also criticized, and the issue that economic development should not be realized despite environmental degradation came to the fore.

Developing countries such as Türkiye do not have the chance to choose one of the policies that prioritize only the environment or only prioritize development. The country is still heavily dependent on fossil fuels today. Moreover, it provides 75% of these fossil fuels through imports.

Energy production and consumption, which was quite limited in the pre-republican period in Türkiye, increased gradually over the years, especially after the 1930s, as a result of the cooperation of the state and the private sector, the creation of industrial policies and the encouragement of energy investments. However, the main emphasis on energy began to be given after the Second World War. In this period, rapid urbanization and industrialization efforts led to an increase in energy demand and gave priority to this sector.

At the beginning of Türkiye's planned development periods, a special section was not devoted to energy and the environment, but these issues were directly addressed in later plans. During the planned periods, domestic energy resources could not be developed sufficiently, while consumption increased rapidly, the share of these resources in energy production decreased.

In development plans; Although environmental policies were initially determined only to prevent pollution, it was seen that policies aiming at environmental and economic integration and finally policies suitable for sustainable development were adopted. Although development may seem like a priority for Türkiye as a developing country, it is extremely important to balance the development with environmental protection. However, the developments in the energy sector in the country over the years have not been able to provide the amount and quality required by the development. Energy production could not meet the demand, and the share of imported resources in consumption gradually increased. The first consideration of renewable energy sources coincided with the period of the Fourth Plan, 1979-1983, but initiatives in this sector could only be realized in the early 1990s. Türkiye's

population growth and industrialization process continues. The country must properly strike the balance between development and the environment. This can be achieved primarily by ensuring security of supply in non-renewable resources, increasing the share of renewable resources in total production, introducing new laws and regulations in the fields of energy and environment and increasing energy efficiency.

This study provides a vital perspective to comprehend Türkiye's transition in energy and environmental policies from the proclamation of the Republic to the present, thereby shaping prospective strategies, as the centenary of the Republic approaches. In the study, issues such as the country's energy production and consumption amounts, the current situation of non-renewable and renewable resources, the role of the country in the global energy trade were left out of the scope to the studies of later researchers.